

1945-1975

Een nieuw elan

1 TIJD VOOR INITIATIEVEN (1945-1960)

Heuse vertaalbeschouwingen

Vlak na de oorlog verschenen er enkele interessante beschouwingen over het vertalen, een resultaat van de bezinning die tijdens de bezetting blijkbaar mogelijk was geweest en vast ook van het elan dat van de algemene internationalisering uitging. De eerste studie was de meest ambitieuze: *De kunst van het vertalen* verscheen in 1946 en was van de hand van dialectoloog en variatietalkundige A.A. Weijnen. Op beide gebieden zou Weijnen zijn sporen gaan verdienen. Naam bij een groter publiek maakte hij met zijn *Prisma Nederlands woordenboek* dat in 1955 als een van de eerste pockets op de markt werd gebracht. Het grootste deel van zijn loopbaan was Weijnen hoogleraar te Leiden. *De kunst van het vertalen* noemde hij een ‘beginselleer’ en er lag een uitgebreide literatuurstudie aan ten grondslag. Weijnen was in 1942 door de bezetter gegijzeld geweest en vastgehouden, maar wist na zijn vrijlating in 1943 onder te duiken en als wetenschapper aan de slag te gaan. Zijn vertaalstudie was een succes, in 1947 volgde een tweede druk. Het is de eerste moderne Nederlandstalige monografie over vertalen, maar bleef in het levensbericht dat de KNAW over de auteur deed verschijnen opvallend genoeg ongevoemd. Ten onrechte, want de studie is gedegen. Weijnen putte uit tal van bronnen uit verschillende periodes en probeerde een historisch gegrondveste metafysica van het vertalen te ontwikkelen.

Weijnen schreef over het nut en de noodzakelijkheid van vertaling, de mogelijkheden en onmogelijkheden ervan en werkte toe naar een verantwoorde begripsbepaling. Hij plaatste zijn studie in het debat

over ‘taalaangelegenheden’ (spellingkwestie, barbarismen, taalonderwijs) en brak een lans voor wat hij ‘appreciatieve taalbeschouwing’ noemde, een manier van denken die ook waardeoordelen toeliet. Weijnen heeft een heel legertje deskundigen ter beschikking gehad die hem controleerden bij zijn vertaalde voorbeelden en zijn uitspraken erover, onder wie Ida Gerhardt op wie hij een beroep deed vanwege zijn zelfverklaarde ‘worstelen’ met de klassieke talen. Weijnen betoont zich een belesen man, die internationale studies over vertalen raadpleegde en de nationale discussie in tijdschriften als *Vertalen* gevolgd had. Hij vond dat vertalingen van belang waren voor ‘gezonde internationale verhoudingen’ en dat hun voornaamste betekenis gelegen was in de nationale aanwinst die een vertaald boek opleverde: ‘Handel en politiek, godsdienst en moedertaal slepen zo uitheemse schatten in de wacht, vertaling is [...] een cultuurdaad van de eerste rang en daardoor een echt volksbelang.’

In de oorlog had hij in het tijdschrift *Vertalen* een artikel gelezen van de classicus P.H. van der Gulden (1902-1986) dat omineus ‘Zelfs Boutens faalde...’ heette. Weijnen wond zich er danig over op. De uitspraak waarover hij struikelde kwam voort uit het hardnekkige idee dat het beter is om teksten in het origineel te lezen en dat je daarom je vreemde talen moet kennen:

Vertalingen zijn niet alleen volkomen overbodig – daar degene, die waarlijk geestelijke belangstelling kent, de talen zelf leert – maar ook uit den boze – want wat de commentaar voorzichtig poogt te ontsluiten, hult de vertaling (de integrale nog meer dan de filologische) in dichtere nevels.

Snobisme noemde Weijnen dat, als je teksten niet in vertaling wenste te lezen, en hij luidde daarmee andere tijden in, waarin alles meer in het teken stond van een grotere impact van het vertalen. Vertalingen deden volgens hem de originelen ook geen concurrentie aan, maar wekten integendeel juist op om deze te lezen.

De auteur van *De kunst van het vertalen* beriep zich op tal van autoriteiten, onder wie ook vergeten namen. Een van zijn veel geciteerde zegslieden is J.P. Postgate die in 1922 *Translation and Translations* had gepubliceerd. Daarin werden vertalingen beschouwd als een krachtig tegengif tegen het blijkbaar heersende taalverval. Dat sprak de taalkundige in Weijnen aan en was voor hem de belangrijkste reden geweest ook zijn vertaalnormen uit te spreken. Hij had weinig op met vertalers die hun persoonlijkheid lieten doorschemeren in hun werk en had daarbij dichters op het oog als Boutens, maar opvallend genoeg ook een van zijn zegslieden, door hem mej. Gerhardt genoemd:

Zij verklaart alle vertalen dat bestaat in ‘in een andere taal zoo nauwkeurig mogelijk weergeven wat er staat’ tot ‘dilettantisme’. Volgens haar is vertalen essentieel hetzelfde als goed lezen. [...] De vertaler moet zich nu in de tekst zo in-lezen dat voor zijn geest het werk als een onverbreekelijk geheel verrijst.

Er werd zo te veel gewicht gegeven aan de persoonlijkheid van de vertaler, die zich op de achtergrond had te houden. Teksten van godsdienstige, wetenschappelijke, diplomatieke (en politieke), economische en documentaire aard mochten volgens hem sowieso niet ‘persoonlijk’ vertaald worden. Als hij zich over de ideeën van Friedrich Schleiermacher buigt is het duidelijk dat hij zich teweerstelde tegen diens methode van het vervreemdende vertalen. De voor hem juiste opvatting was te vinden bij Von Wilamowitz-Moellendorff, die op de hand was van vertalers die de grootst mogelijke filologische inspanning leverden om tot een natuurlijk klinkende, idiomatische doeltekst te komen.

Weijns boek maakt hier en daar een chaotische indruk; hij is geen meester van de grote lijnen en zoomt graag in op details. Fraai is het gedeelte over school- en examenvertalingen, waarin hij zich duidelijk op vertrouwd terrein voelt: ‘Als het op school niet goed en ten volle onderwezen wordt,

waar zal het dan wel geleerd kunnen en moeten worden?’ Interessant is een voetnoot waarin hij zich tegen de eindexamenregeling voor het gymnasium keert die voorschrijft dat bij het vaststellen van het cijfer voor het Nederlands wel rekening gehouden moet worden met het Nederlands van de vertalingen uit de moderne talen, maar niet wanneer het vertalingen uit het Grieks of Latijn betrof. Zijn studie, hoe voorwetenschappelijk ook, kan als een mijlpaal beschouwd worden in het vertaalwetenschappelijke denken in de Nederlanden.

Begin jaren vijftig verschenen nog twee andere, zij het beduidend kleinere studies over het vertalen, allebei van de hand van praktiserende vertalers: Frans van Oldenburg Ermke (1909-1974) publiceerde in 1953 zijn *De praktijk van het vertalen* en Johan W. Schotman – weer hij – het jaar erna zijn *De moeilijke vertaalkunst. Wie kan en mag nog vertalen?* Bij beide titels ging het om reflecties ter verkenning van de eigen normen voor het vertalen. Van Oldenburg Ermke was een Maastrichtse journalist, een veelschrijver en een bijzonder productief vertaler uit heel wat wereldtalen (meesterwerken van Defoe, Boccaccio, Choderlos de Laclos, maar ook studies over het leven van Jezus, de dalai lama en de Britse prinses Margaret). Waar Schotman vooral bemiddelde en het vertaalbeleid orkestreerde, was Van Oldenburg Ermke meer gericht op de vertaalpraktijk. ‘Hoewel er in Nederland – en niet alléén in Nederland – meer vertalingen dan oorspronkelijke werken van de pers komen,’ stelde hij, ‘is er toch niets zo moeilijk, hachelijk en in zijn resultaten minder bevredigend dan de dubieuze “kunst” van het vertalen.’ Hij publiceerde niet de minste werken: in 1947 *De barre hoogte* van Emily Brontë, in 1958 de *Ilias* en de *Odyssee* van Homerus in een ‘tekstgetrouwe weergave’, daarnaast een aantal *Don Camillo’s* uit het Italiaans, enkele boeken uit het Duits, soms zelfs vertalingen via het Frans uit het Roemeens, voorts een versie van *Robinson Crusoe*. Deze auteur van heiligenlevens, zoals dat van Sint Servaas, of van de legende van de al even Limburgse bokkenrijders, leefde van de pen en maakte vertalingen voor de kost. Vertalingen verliepen voor hem bijna net zoals ‘operaties, welke men verricht, omdat ze noodzakelijk zijn ondanks de grote kans, dat ze mislukken!’ Hij pleitte vooral voor vertalingen in goed Nederlands, te verkiezen ‘boven een letterlijke in stadhuisaal’ en ging zelfs zo ver te zeggen dat

het Nederlands de enige taal ter wereld was die je zonder woordenboek ernaast niet zuiver en vlekkeloos kon schrijven – waarna hij een lange reeks barbarismen en slordigheden opsomde.

Van Oldenburg Ermke schreef onderhoudend, schuwde de anekdotiek niet en besprak ook concrete passages. Ook hij toonde zijn belezenheid: hij baseerde zich onder meer op Weijnen en Von Wilamowitz maar ook op een vertaler als Helen Lowe-Porter (1877-1963), de Amerikaanse die Thomas Mann vertaald had. Als hij een aantal vertalingen van de *Ilias* (van Aegidius Timmerman, Karel van de Woestijne, J.H. Leopold) met elkaar vergelijkt, is dat om te wijzen op de vele mogelijkheden die het vertalen biedt, want een en dezelfde tekst was voor hem ‘zo ongeveer “onbeperkt vertaalbaar”’. Zelfkritiek achtte hij van belang, het ging immers om de ‘onmisbare vriendin van iedereen die vertaalt en schrijft’. Na een grondige tekststudie en het eigenlijke vertalen moest een tekst nog kritisch nagelezen worden. Zo was het voor hem ooit ook begonnen: aanleiding voor het schrijven van *De praktijk van het vertalen* was een flater waarop hij in een brief werd gewezen en die uit een van zijn eigen vertalingen bleek te stammen. ‘De zeeman leert meer omtrent de aanwezigheid van klippen, riffen en rotsen van wie vaak schipbreuk leden, dan van die geluksvogels die hun schip na iedere reis weer ongedeerd en behouden de thuishaven binnenbrachten,’ luidde zijn commentaar.

Schotman benadrukte vooral de moeilijke kanten van de vertaalkunst, voorbehouden aan specialisten. Een enkele keer in *De moeilijke vertaalkunst* ging hij in op een vertaling die hij bewonderde, de versie van de *Canterbury Tales* van Barnouw en de vertolking van *Nuit de Mai* (een lang klassiek Frans gedicht van De Musset) door Jan Prins (1876-1948) bijvoorbeeld. Schotman bleef verder klagen over de onafgebroken boekenstroom die hij ervoer en stelde hetzelfde als Van Oldenburg, namelijk dat er ‘noemeloos veel vertalingen van buitenlandse letterkundige en wetenschappelijke werken verschijnen, die zo ontstellend zelden goed vertaald worden’ – ook dit wederom vergezeld van een oproep tot bescherming van een kleine kring van ‘werkelijk kundigen en bevoegden’. Die protectionistische houding was kenmerkend voor de groep die hij vertegenwoordigde. Hoewel Weijnen zelf ook wel vertaalde, was die daarentegen juist

iemand die het vertalen met enige afstand wist te bezien.

Vrijzinnige voortrekkers

Toen ook de Lage Landen na de oorlog weer herrezen, ging de aandacht, behalve naar de zorgen van de dag, vooral uit naar het weer op gang brengen van samenleving en industrie. De wederopbouw moest ter hand genomen worden, niettegenstaande de tekorten op velerlei gebied. Zo bestond er nog steeds een papierschaarste, hetgeen een rem was op de productie van boeken en tijdschriften. In het naoorlogse Europa verschoof de aandacht naar de Angelsaksische wereld, al werd de trom van taaldiversiteit net als voor de oorlog weer danig geroerd. Men predikte onafhankelijkheid en het recht op zelfdefinitie in de eigen taal, iets dat ook wettelijk werd vastgelegd. Tegelijk werd er internationaler gedacht. In 1957 kreeg de Europese Economische Gemeenschap gestalte, een handelsverdrag weliswaar, maar wel werd gewaarborgd dat burgers van elke lidstaat zich van hun eigen taal konden blijven bedienen in hun contacten met de instellingen van de EEG en ook in hun eigen taal respons zouden krijgen. Met de erkenning van de eigen talen kwam vertaling in het naoorlogse Europa nog centraler te staan, met de institutionele en juridische kanttkening dat Europese documenten die rechtskracht bezaten, in alle talen geformuleerd moesten worden zonder dat er verwezen werd naar één origineel waarop de vertaling gebaseerd zou zijn. De veranderingen in het Europese taalbeleid waren met andere woorden verweven met en zichtbaar in de manier waarop het vertalen georganiseerd was.

De wederopbouw liet zich voelen in de wereld van cultuur, communicatie en vertaling nu men zich weer onbeperkt kon richten op wat er in het buitenland gebeurde en gepubliceerd werd. Maar als die belangstelling afgelezen moet worden aan de grote dagbladen, dan was de blik op de eigen cultuur zeker niet uitgedoofd. Uitwisselingen en contacten met het buitenland zorgden voor tegenwicht tegen de gezapigheid en het conformisme waardoor de jaren vijftig ook gekenmerkt werden. Vertalingen initiëren en produceren was een groeiend maar toch ook schoorvoetend proces, maar het kwam op gang. De jaarlijkse productie van vertaalde fictie in een ruimere periode (van vlak na de oorlog tot 1970) hield gelijke tred met de alge-

TABEL TITELPRODUCTIE VERTAALDE FICTIE NAAR BRONTAAL (1946-1970)*.

Jaar	Engels	Duits	Frans	Overig	Totaal
1946	87 (51,2)	30 (17,6)	18 (10,6)	35 (20,6)	170 (100)
1950	270 (66,2)	42 (10,3)	29 (7,1)	67 (16,4)	408 (100)
1955	377 (66,4)	91 (16,0)	44 (7,7)	56 (9,9)	568 (100)
1960	621 (70,7)	105 (11,9)	83 (9,5)	69 (7,9)	878 (100)
1966	944 (75,3)	105 (8,4)	108 (8,6)	97 (7,7)	1254 (100)
1970	604 (66,5)	89 (9,8)	132 (14,5)	84 (9,2)	909 (100)

*Bij Het Spectrum, J.M. Meulenhoff, Contact en L.J. Veen

mene boekproductie en verzesvoudigde. Binnen afzienbare tijd was met andere woorden sprake van een explosieve groei van de boekenmarkt. De belangstelling verschoof als gezegd naar het Engelstalige buitenland, en er werd tegelijk in toenemende mate in het Engels gelezen nu boeken beschikbaar kwamen in nieuwe vormen als pocket en paperback. Het overwicht van vertalingen uit het Engels was eveneens evident, de titelproductie van fictie die uit de brontalen Engels, Duits, Frans en overige talen vertaald werd, geeft dat aan.

Dat de behoefte om nauw contact te hebben met het buitenland groot was, valt op te maken uit de oprichting in 1946 van het tijdschrift *Litterair paspoort*, dat (met een kleine onderbreking) tot begin jaren tachtig buitenlandse culturen en literaturen op de voet zou volgen. In die eerste jaren en het daaropvolgende decennium werden behalve Angelsaksische vooral de Franse ontwikkelingen gevolgd – uit Frankrijk kwam een nieuwe manier van denken overwaaien, het existentialisme, vergezeld van passende kunstvormen, muziek en mode. Kunstenaars en schrijvers, ook Nederlanders en Vlamingen, togen naar Parijs. Avant-gardestromingen uit de jaren twintig zoals het surrealisme werden weer opgepikt en opgefrist. Al drukte het existentialisme zijn stempel op het culturele klimaat, het tempo waarin existentialistische sleutelwerken in vertaling verschenen bleef traag. Simone de Beauvoir (1908-1986) werd weliswaar naarstig gelezen, maar haar standaardwerk verscheen nog even niet in vertaling. Een van de oprichters van *Litterair Paspoort* was Adriaan Morriën, die in de laatste oorlogsjaren al veel vertaald had en het tijdschrift begonnen was met een Frans nummer. Het

opende toepasselijk met het gedicht ‘Liberté’ van Paul Éluard en er stond onder meer een artikel in ‘van ene Camus’. Al snel verscheen van deze laatste auteur – in een vertaling van de op dat moment succesvolle schrijfster Willy Corsari (1897-1998) – *De pest*, bij een uitgeverij die uitgroeide tot een belangrijke speler op het gebied van de vertaalde literatuur, de in de oorlog opgezette Bezige Bij.

Sommige uitgevers bleven klein maar namen bijzondere initiatieven. Zoals uitgeverij De Driehoek, opgericht in 1934 in het jaar dat Henry Millers *Tropic of Cancer* in Parijs verscheen. De uitgeverij onderhield goede contacten met Miller en had in haar beginjaren de spectaculaire stap kunnen zetten door dat boek meteen uit te brengen. In de Verenigde Staten was het boek verboden, de kringen rond De Driehoek waren vooruitstrevend, maar pas begin jaren vijftig overwoog men dit beruchte boek te laten vertalen. De Driehoek zette niet door, ondanks de eigen bewondering en stijgende reputatie van de Amerikaanse auteur. Volgens vertaler John Vandenbergh, die bij De Driehoek zijn eerste kansen kreeg en in de jaren zestig een vooraanstaand vertaler werd, zocht Henry Miller zelf contact met Driehoekoprichter Henri Methorst (1909-2007), bij wie hij zijn boeken en gedachtegoed het meest vond passen. Miller had zelfs enige invloed op het fonds, dat hij goed wist in te schatten: ‘Tell Methorst, if he has not – or no one else in Holland – already published *Siddharta* by Hermann Hesse [...] to please consider it most earnestly. Nothing has impressed me so much in years.’ Miller werd aanvankelijk niet gebracht omdat hij seksueel opwindende boeken schreef, maar vooral vanwege zijn bredere filosofische gedachtegoed, en zijn plei-

dooi voor een zelfstandige, idealistische vrije geest. Uiteindelijk verscheen *Tropic of cancer* in 1962 in een vertaling van John Vandenbergh (1906-1986) als *De Kreeftskeerkring*, en wel bij de intussen stevig verankerde uitgeverij De Bezige Bij, die er financieel garen bij spon [zie p. 652].

Voordat De Driehoek werd tot wat ze tegenwoordig is, een esoterische uitgeverij met boeken over aromatherapie, autogene krachttraining voor de hersenen en lichaamsvochtreiniging langs natuurlijke weg, was het een vooruitstrevend uitgevershuis dat risico's durfde te nemen, politiek, sociaal, maar ook in kwesties van smaak. In het huistijdschrift *Perspectieven van wordende cultuur* (1934-1952) valt het progressieve gedachtegoed van Methorst en de zijnen na te gaan. Interessant zijn de allereerste naoorlogse jaren, die een bijzonder elan laten zien. De mensen van en rond deze uitgeverij waren in de ban van Krishnamurti, streden voor homo-emancipatie, stonden positief tegenover zaken als geheelonthouding, vegetarisme en theosofie. Methorst was in 1946 een van de oprichters van de Shakespeare Club, een vereniging die zou uitgroeien tot het coc, een afkorting die stond voor Cultuur- en Ontspanningscentrum, maar zich ontwikkelde tot de naam voor de belangenvereniging voor wie momenteel lhbt's heten. Men had een open oog voor de kunsten, maar ook politiek gezien zat men in de progressieve hoek. De uitgeverij publiceerde in 1947, ten tijde van de politionele acties dus, een boek over '37 jaar Indonesische vrijheidsbeweging'; in 1946 verscheen William Bayles' *De zeven galgen: de studenten anti-nazi opstand in 1943*, vertaald door Karst Bouman (1926-2006) en een boek over Stalin en Gandhi dat als 'twee tekenen op 's werelds tweesprong' geprofileerd werd (in een vertaling van C.A. Buschkens). Een bijzondere uitgave was van de hand van Bert Honselaar (1901-1985), die als vertaler en filmcriticus aan *Perspectieven van wordende cultuur* had meegewerkt en een groot liefhebber was van de uit Amerika overgewaaide en op dat moment alom te horen jazzmuziek. Diens *Vlucht naar voren*, een 'cellulair journaal 1944', was gebaseerd op een dagboek dat de schrijver bijhield tijdens zijn verblijf in het Huis van Bewaring te Amsterdam waar hij terechtgekomen was vanwege verzetshandelingen. Honselaar was degene die in de jaren dertig boeken van de 'dichter-schrijver-mysticus' D.H. Lawrence vertaald had: in 1939

De man die gestorven was en in 1941 *Het verblijde spook* – het laatste boek in de Plejadenreeks, waarin zowel nationale als internationale literatuur werd gepresenteerd. Met vrijzinnige literatuur die tegelijk verdieping bood baande Methorst de weg voor de grotere uitgeverijen. In 1947 verscheen van D.H. Lawrence *Als vrouwen liefhebben* (*Women in love*, vertaald door J. de Jong); in 1948 *De eerste Lady Chatterley* met een inleidende beschouwing van Jo Boer (1907-1933), die ook de vertaling verzorgde; en in 1950 *Lady Chatterley's minnaar*, de vertaling van Sandfort, die voorafgegaan werd door een befaamd essay van E. du Perron uit 1932 over erotiek en literatuur.

De Driehoek bracht naar Engels voorbeeld op een gegeven moment ook goedkope pocketboeken op de markt: de zogenaamde Pyramide Zakromans, en liet in een notendop zien wat een decennium later met succes werd gelanceerd door andere uitgevershuizen, die op de golven van de maatschappelijke ontwikkelingen en trends een groter publiek bereikten. De uitgave van *Siddhartha: een droombeeld uit het land der Brahmanen* van Hermann Hesse was in 1947 dan weer wel een herdruk. Het was in 1928 al eens uitgegeven bij De Boer in een vertaling van B.H. den Boer-Breijer (1874-1945). Hesses boeken beleefden hun grootste succes niet in de jaren twintig of vijftig, maar werden in de wereld en dus ook in de Nederlanden vooral gelezen eind jaren zestig en begin jaren zeventig: het werden cultboeken voor hippies en geestverwanten en golden als prototypes voor een meer 'oosterse', spirituele manier van denken en leven.

De literaire Driehoekpublicaties waren ingebed in beschouwende publicaties van sociale, sociaal-culturele en politieke aard en gericht op het vooruitstrevende deel van de bevolking. De Paria Reeks bevatte essayistisch werk, en men startte met een serie, 'Tussen twee werelden' geheten, waarin seksuele keuzes van pubers en adolescenten centraal stonden. In de serie verscheen in 1950 Alberto Moravia's *Agostino*, vertaald door Corinna van Schendel (1909-1985), over een dertienjarige jongen die de complexe wereld van seksuele gevoelens ontdekt. Enige faam genoot (en geniet) het in 1949 gepubliceerde en fameuze boek *Olivia*, geschreven door Olivia en vertaald door A.H. Nijhoff (1897-1971), over een meisje op een Franse kostschool dat verliefd wordt op haar lerares. Op de achterflap

van dat boek werden de bedoelingen van deze serie uitgebreid toegelicht:

Dit zijn romans van doorgaans weinig omvangrijk formaat, wier hoofdthema de adolescentieperiode is – dus waarvan de hoofdpersoon of hoofdpersonen de overgang doormaken van de puberteit naar de volwassenheid. [...] Welke grote hartstochten worden immers niet juist in deze jaren doorleefd, hartstochten die voor het hele verdere leven bepalend zijn en wier gloed en felheid nog ongebroken is door moeheid, desillusie en veelvuldige ervaring.

In het fonds werd veel aandacht besteed aan opvoeding. In 1947 verscheen *Op de grens der volwassenheid. Jonge mannen onder bezielende leiding* van de van de radio bekende pedagoog J.A. Sellenraad (1899-1983). Daarin stond vermeld dat uitgeverij De Driehoek was opgericht voor het uitgeven van boeken en tijdschriften ‘welke bijdragen tot bewustwording en bevrijding van den mensch en tot vernieuwing van de samenleving’. Idealisme sprak ook uit de publicatie van Victor Damien Schenks *Sexuele voorlichting voor de jeugd: voor kleuters, schoolkinderen en oudere kinderen* van 1950 (met een uitneembaar deel voor ouders en een deel om zelf te lezen voor oudere kinderen; de hoofdtitel eechoot overigens die van het voorlichtingsboek van de vertalende arts Johan Stärcke uit 1913). Het paste allemaal goed bij het totaalconcept: voorlopen op de massa met behoud van idealen en een autonome geest, op zoek naar individueel geluk en een optimale ontplooiing van ieders individuele natuurlijke, intellectuele en psychische krachten. Daar was na de oorlog weer tijd voor.

Opvallende vertalingen

Een van de opvallende vertalingen die vlak na de oorlog verschenen was die van de beroemdste dichtbundel van Charles Baudelaire: *De bloemen van den booze*, gemaakt door Bert Decorte (1915-2009), die zojuist bekroond was met de Driejaarlijkse Staatsprijs voor Poëzie voor een eigen dichtbundel. De bundel verscheen in 1946 bij uitgeverij Orion, een initiatief van de dichter en vertaler Remy De Muynck, die in de oorlog had gewerkt voor een ideologisch collaborerende krant, maar daar niet voor veroordeeld werd. Hij was een boekhandel begonnen aan de Antwerpse Sint-Katelijnevest 55

waar hij tot 1954 zo'n twintig boeken uitgaf in een divers fonds met onder meer een verzameling teksten en foto's van kunstwerken met Onze-Lieve-Vrouw als onderwerp. De Muynck schreef en vertaalde zelf ook, onder het pseudoniem Saint-Rémy, zowel in het Frans (Nederlandstalige dichters) als in het Nederlands. Hij heeft onder meer een versie van de *Tao te King* op zijn naam staan (uit 1975) en voorts een vertaling van gedichten van Dylan Thomas, eerst bibliofiel uitgegeven in 1972, daarna in 1977 gepubliceerd onder de titel *Nooit zal het rijk der doden heersen over ons*.

Decortes *Bloemen van den booze*, in 1936 begonnen en naar verluidt eind 1939 voltooid, werd voorafgegaan door ‘een waarschuwing’ van Herman Teirlinck (1879-1967), want het ging bij het vertalen van verzen volgens hem om ‘het meest delikate en het gevaarlijkste’ gebied:

Deze vertalingen [...] zijn inderdaad een door den oorspronkelijken tekst gehypnotiseerde gehoorzaamheid, die uit een rechtstreeksch contact met de oorspronkelijke inspiratie is ontstaan, en de persoonlijkheid van den eersten dichter in het aandachtig en ontroerd wezen van den tweeden ontdubbelt en herhaalt.

Teirlinck plaatste de verschijning van het boek in zijn tijd – en ging ook in op de verhoudingen binnen de Nederlanden. Er was volgens hem sprake van een tijd van culturele uitwisseling en ‘geestelijke interpretatie’ waarin

een soliede universele vertaaldienst de volkeren dichter bij elkaar [zal] brengen, de gemoederen tot onderlinge kennismaking dwingen, den wederzijdschen eerbied voor eigen schoonheid en adel inboezemen, de intellectuele eendracht onder de volkeren bevorderen – hetgeen al te gader niet weinig meehelpen zal om den uitbouw van een duurzamen wereldvrede mogelijk te maken.

Tot heden hebben wij Vlamingen, tot zulken dienst van menselijke solidariteit weinig bijgedragen. Onder Noorderbroeders daarentegen zijn sinds lange jaren ijverig aan het werk gegaan en zij hebben hun eigen levensstijl erdoor verrijkt. Er zijn heel goede Nederlandsche vertalingen van litterair proza, vooral van Engelsch proza, doch even goede vertalingen van poëzie ken ik niet.

Decorte bracht later (in 1960) nog een bloemlezing

uit van door Vlamingen vertaalde wereldpoëzie (*Gedicht en omgedicht*), gevolgd (in 1972) door een aanverwante anthologie van vertaalde gedichten onder de al even fraaie titel *De mooie ontrouw*.

In hetzelfde jaar dat *De bloemen van den booze* gepubliceerd werd (1946) verscheen ook de eerste vertaling van Kafka's *Der Prozess* bij Querido (in een vertaling van Alice van Nahuys). Uitgeverij Querido zou langzaam toewerken naar een uitgave van Kafka's verzamelde werken; in 1977 was dat zover. Vanuit Querido begeleidde van Nahuys overigens heel wat auteurs van kinder- en jeugdboeken, onder meer ook Annie M.G. Schmidt (1911-1995). Als vertaler was Schmidt samen met Han Hoekstra (1906-1988) vanaf 1949 betrokken bij de kinderboekenserie *De Gouden Boekjes*, die door De Bezige Bij op de markt werden gebracht. Schmidt en Hoekstra waren verantwoordelijk voor de keuze en vertalingen, Schmidt voor de eerste in de reeks (*Pietepaf, het circushondje*, 1953) en Hoekstra voor *Bij Kiki thuis* (1953). De boekjes, die de status van originelen genoten, waren gebaseerd op de Amerikaanse Golden Books en werden voor de Nederlandse kinderen bewerkt.

Een opmerkelijk succes in de jaren vijftig was ook de vertaling van *Bonjour Tristesse* van de achttienjarige Françoise Sagan, een wereldwijde bestseller uit 1954 die voor ophef zorgde door de losse moraal die eruit zou spreken en haaks stond op het bedaagde imago van de tijd. Het boek werd onmiddellijk vertaald door Hubert Lampo voor Manteau in Brussel. Hij wilde Sagans boek eerst *Droefheid goeiedag* noemen, overwogen werden ook titels als *Een zomer met Anne* en *Dag lieve droefenis*. De vertaling was van meet af aan omstreden; uit de briefwisseling van Lampo over zijn vertalingen is gebleken dat hij voornamelijk commerciële en minder artistieke interesses had. Toen Querido's Alice van Nahuys – die overigens ook naar de rechten van Sagans gedongen had – de vertaling onder ogen kreeg, opperde zij bedenkingen en kwam met redactionele suggesties om zogeheten stadhuiswoorden en andere oneffenheden te verwijderen. Dat werd in Vlaanderen, in ieder geval door Lampo, ervaren als tactloos:

De Hollandse houding in deze vind ik pretentius en tactloos, twee kenmerken trouwens die mij van langsom minder verbazen in de omgang met onze Benelux-partners: wij zijn nu eenmaal de achterlijke gebieden,

die ons dankbaar moeten gevoelen tegenover het Hollandse beschavingswerk... Het enige dat mij verder in de zaak interesseert is, dat U geloven zoudt, dat ik met ernst en toewijding aan deze vertaling heb gewerkt. Dat mijn Nederlands voor het overige Vlaams klinkt is vanzelfsprekend en van langsom minder voel ik de geringste behoefte hierin verandering te brengen.

Bonjour Tristesse werd in 1955 uitgebracht onder de inmiddels canonieke Franse titel, en wel door een uitgever die op dat moment nog niet over een groot vertaald fonds beschikte: Manteau, een belangrijke importeur van Nederlandse uitgeverhuizen in Vlaanderen (Querido was in omgekeerde richting de zakenpartner en distributeur in Nederland). In de zeven jaren daarop zou de vertaling zeven keer worden herdrukt. Het boek redde uitgeverij Manteau van de financiële ondergang. Vanaf midden jaren zestig maakte Manteau gebruik van een Nederlandse redacteur, de schrijver Jeroen Brouwers (*1940). Van hem stamt de bewering dat hij de meeste boeken van de Vlaamse auteurs, onder hen niet de minsten, had moeten herschrijven en van het Vlaams in het Nederlands had moeten vertalen.

Nog grotere bestsellers dan het boek van Sagan waren de pockets die in kiosken werden verkocht: de misdaadromans rond Lemmy Caution, de thrillers van Raymond Chandler, James Hadley Chase en Mickey Spillane, *hard-boiled* genaamd en vergezeld van verfilmingen waarin Eddie Constantine en Humphrey Bogart in typerende regengassen de masculiene show stalen. Van de pockets waren de Zwarte Beertjes van uitgeverij Bruna, 'een serie ontspanningslectuur van de beste schrijvers uit binnen- en buitenland', een groot succes. In 1966 waren er twintig miljoen van verkocht. Een terugkerende naam daarin was die van inspecteur Maigret, de creatie van Georges Simenon: 158 titels, vertaald door een schare aan vertalers, onder wie Halbo Kool (1907-1968 – *Maigret en de gangsters*, 1957 en *Maigret en het lijk zonder hoofd*, 1959) – Margot Bakker (1917-?) en J.F. Kliphuis (1916-1972). De thrillers en detectives werden door Nederlandstalige auteurs nagevolgd, al vond een van hen, Joop van den Broek (1926-1997, schrijver van *Parels voor Nadra* uit 1953, verschenen als Zwarte Beertje 2), dat de meeste Nederlandse detectives als vanzelf naar spruitjes roken, 'zoals de Amerikaanse pockets vanzelf ruiken naar bloed en sperma'. Van den

Broek vertaalde overigens ook, op zijn naam staat *Octopussy*, een bundel James Bondverhalen van Ian Fleming (1966). Het aandeel thrillers in de gehele reeks Zwarte Beertjes bedroeg in 1969 46%, in 1996 60% en in 2010 64%. In de beginjaren was er in de reeks ruimte voor literaire werken – een opvallende uitgave was Bert Schierbeeks experimentele *Het boek ik* in 1951 – maar ook het aandeel vertalingen was niet gering: zo werden vanaf 1955 de *Toneelspelen* van Shakespeare uitgegeven in de vertaling van Burgersdijk, op grond van een in de oorlogsjaren gemoderniseerde heruitgave bewerkt door C. Buddingh (1918-1985).

Monumentale projecten

In 1945 richtten enkele priesterstudenten en oud-seminaristen in het Belgisch-Limburgse stadje Beringen een uitgeverij op met daarnaast een gelijknamige boekhandel op de Grote Markt in Hasselt: Heidelberg. Onder leiding van Lou Nagels (1923-2003), die het aankomende priesterschap eraan gaf, bleef zowel de uitgeverij als de boekhandel tot 1987 bestaan, met dien verstande dat het katholieke profiel in de loop der tijd verwaterde. Bekend is de uitgever vooral van monumentale projecten: het vijftiendelige historische werk *Twintig eeuwen Vlaanderen* (verschenen vanaf 1972) en vooral de *Grote Nederlandse Larousse Encyclopedie* (in 25 delen verschenen tussen 1972 en 1979, succesvoller en omvangrijker dan Nederlandse encyclopedieën als de *Winkler Prins* en de *Oosthoek*). De uitgeverij liep uiteindelijk onder meer spaak op het voornemen een Nederlandstalige editie uit te brengen van de *Encyclopedia Britannica*.

Voor vertalingen leunde Heidelberg in de jaren vijftig mede op het fonds van de al even katholieke Zwitserse uitgever Benzinger. In 1956 bracht het in samenwerking met de Zwitsers het eerste deel uit van het uiteindelijk vijftiendelige homiletische handboek *Praedica verbum* van A. Koch s.j., een in kerkelijke kringen nog altijd gebruikte bron voor het preken, met tal van citaten en referenties naar denkers als Augustinus en Pascal. De onderwerpen waren navenant: de Heilige Mis, de eucharistie, de zin van een kerkgebouw, voordelen en valkuilen van de priesterroeping, gelegenheidstoespraken bij huwelijk en overlijden en verdere preken ter voleinding van mens en wereld.

Voor de Nederlandse bewerking uit het Duits

van dit in 1966 afgesloten handboek, handelstechnisch een coproductie met de Bussums uitgeverij Brand, tekenden de reguliere kanunnikessen van de Priorij Heilig Graf (De Cloese) te Lochem onder de verantwoordelijkheid (en door de uitgever aldus genoemde artistieke leiding) van Hendrikus Johannes Scheerman (1908-1969). Deze dominicaan van de Abdij te Egmond had in 1939 *De heerlijkheden der goddelijke genade* gepubliceerd, een vertaling van een boek van M. Scheeben, uitgegeven door Standaard Boekhandel. Pater Scheerman was ook de coauteur van boeken met heiligenlevens. In 1940 had hij *Verhandelingen over het evangelie volgens Sint Jan en Het doopsel van Johannes* gepubliceerd als zijnde een bewerking van een tekst van Augustinus. Pater Scheerman kon schrijven, en hij gaf interessante en geestige lezingen. Jarenlang was hij legeraalmoezenier en allesbehalve een orthodox denker, getuige zijn sympathie voor het vrouwelijke priesterschap in de voordagen van het Tweede Vaticaans Concilie begin jaren zestig.

In 1956 startte Heidelberg, dat tevens een reeks Vlaamse pockets op de markt aan het brengen was, met Pantheon der winnaars van de Nobelprijs voor Literatuur, een reeks die uiteindelijk vijftig delen zou omvatten en tot diverse herdrukken leidde. Op de reeks moest men intekenen en rond 1970 kon de uitgever bogen op zo'n 25.000 intekenaars. Er was een speciaal huisorgaan voor in het leven geroepen, *Pantheon Post*, waarin verslag werd gedaan van de vorderingen van de reeks. Het bijzondere van het project was dat drie kwart van de teksten voor het eerst in het Nederlands werd vertaald en ingeleid door een deskundige. Nobelprijswinnaar Knut Hamsun, van wie in het begin van de eeuw al wat werk vertaald was, viel ondanks zijn in de Tweede Wereldoorlog besmette reputatie wederom in de smaak: Heidelberg kwam vanaf 1961 met tien delen *Verzameld Proza*, deels op basis van oude vertalingen door Jeannette Gorter-Keyser (1907-1965) en Jan Romein (1893-1962).

Met de Pantheonbibliotheek werd vaart gemaakt, dusdanig dat men na vijf jaar twintig delen had gepubliceerd en dat vierde met de publicatie van *Halfoeg het Pantheon der Nobelprijswinnaars* (1961). Men werkte wederom samen met een Nederlandse uitgever (De Toorts in Haarlem) en schrok niet terug voor moeilijker verkoopbare uitgaven als *Romeinse geschiedenis* van Theodor Mommsen in twee delen

(vertaald door de kleurrijke schilder en schrijver John Kooy). 1958 moet voor deze uitgever een hechtisch jaar geweest zijn. Tegelijkertijd verschenen toen Winston Churchills *Redevoeringen 1938-1945* (vertaling Simon Maas en A. Blok); *De misdaad van Sylvestre Bonnard* van Anatole France, vertaald door J.W. Hofstra (1907-1991) en wederom A. Blok; de door verschillende mensen vertaalde toneelstukken van José Echegaray en Jacinto Benavente (die de Nobelprijs ontvingen in 1904 resp. 1922); verhalen van Rudyard Kipling (winnaar in 1907), vertaald door G.B. van Stirum (en met een inleiding door de naarstig doorwerkende A. Blok); en ten slotte verhalen, gedichten en toneel van Rabindranath Tagore (vertaald door J.W. Hofstra en Blok). Genoemde vertalers, die belangrijk werk afleverden, zijn nu amper te traceren, maar de reeks was lang en imposant en er verschenen tal van unieke vertalingen: in het deel *Filosofische geschriften* werden in 1963 de filosofen Henri Bergson (Nobelprijswinnaar voor Literatuur in 1927), Rudolf Eucken (idem in 1908, de eerste filosoof die de prijs won) en Bertrand Russell (idem in 1950) samengevoegd; John Vandenbergh presenteerde in 1962 zijn eerste Faulknervertalingen; in hetzelfde jaar verscheen er een uniek Pantheondeel met daarin gedichten, toneel en essays van T.S. Eliot met vertalingen van onder meer Martinus Nijhoff en Michel van der Plas (1927-2013).

Een even monumentaal project, dat zich echter beperkte tot één taal, was de Russische Bibliotheek, in 1953 geïnitieerd door uitgever Geert van Oorschot (1909-1987) en hoofdredacteur en vertaler Charles B. Timmer (1907-1991). Deze duurzame reeks op dundrukpapier, vooral gericht op de grote Russen uit de negentiende eeuw, zou tot 1973 worden voortgezet. De bekendste vertalers uit het Russisch hadden eraan bijgedragen: naast Timmer zelf onder anderen Karel van het Reve (1921-1999) en Tom Eekman (1923-2012). Later werd de reeks weer voortgezet en werden er twintigste-eeuwse Russen aan toegevoegd, wederom vertaald door vooraanstaande vertalers, onder wie Kees Verheul (*1940), Arthur Langeveld (*1947) en Aai Prins (*1959). De Russische Bibliotheek bestaat nog steeds en omvat intussen meer dan vijftig delen, daaronder inmiddels een flink aantal hervertalingen toen de uitgeverij in het begin van deze eeuw besloot dat bepaalde vertalingen toe waren aan een opfrisbeurt.

Debatterende professoren

1958 was een bijzonder jaar voor de klassieke talen. Daar ging een geschiedenis aan vooraf. Midden jaren dertig had Menno ter Braak in dagblad *Het Vaderland* een artikel geschreven waarin hij zich enerzijds verbaasde over het grote aantal klassieken dat ‘zelfs in een land als Nederland’ vertaald werd, terwijl hij anderzijds de vertaling ervan sterk bepleitte. Maar hij verweet de classici wel zich blind te staren op de onvertaalbare eigenheden van het origineel: ‘De classici hebben met name dit goed te maken, dat zij ons een onzinnige en hybridische afkeer van vertalingen hebben ingeblazen, die op niets anders berust dan een ongemotiveerde overschatting van het Griekse taaleigen.’ Ter Braak deed dat in een bespreking van de Homerusvertalingen van Timmerman, waarbij hij een koppeling maakte met het onderwijs. Hij betoogde dat de lessen Grieks en Latijn vooral moesten voorbereiden op de latere lectuur van de klassieke schrijvers. ‘Een vertaling doet geen schade, wanneer men maar in de geest van de antieke cultuur is ingewijd.’ Zich ergerend aan de filologen die diep ingingen op de talen en hun bijzonderheden zelf, sprak hij zich uit voor inbedding van de klassieken in een ‘cultuurhistorische en esthetische interpretatie’.

In de jaren vijftig laaide het verwijt weer op dat docenten klassieke talen, als ze al vertaalden, er een ‘gymnasiërende’ vertaalstijl op na hielden. De kwestie werd actueel toen het pleidooi voor verstaanbare vertalingen met toegenomen kracht gevoerd werd door mensen als oud-onderwijsminister Gerrit Bolkestein (1871-1956) en de Amsterdamse hoogleraar pedagogiek Willy Stellwag (1902-1996). Zij waren bang dat het lezen van de klassieken aan een steeds kleinere kring voorbehouden zou zijn. In Nederland was in 1952 bovendien een actieve minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen aangesteld, Jo Cals (1914-1971), die tal van nieuwe wetten ontwierp met als sluitstuk de zogenaamde Mammoetwet (Cals was inmiddels minister-president). Het ontwerp daarvan werd in 1958 ingediend, maar het duurde tot 1968 voordat de wet van kracht werd die het onderwijs in de moderne en de klassieke talen fundamenteel veranderde. Door de nieuwe wetgeving verdwenen schooltypes als mulo, mms en hbs en ontstonden mavo, havo en vwo. Het aloude gymnasium – te vergelijken met de klassieke humaniora

in Vlaanderen – bleef bestaan, maar werd binnen het vwo naast het atheneum geplaatst, waar geen klassieke talen werden aangeboden. Na 1968 zou er minder naar de eigenheden van de talen zelf gekeken worden waardoor ook het vertalen minder centraal kwam te staan.

Maar in 1958 brandde een discussie los. Het middelbaar onderwijs had het vertalen nog hoog in het vaandel staan, al stond het primair in functie van het doorgronden van de cultureel zo onaanraakbaar geachte klassieke originelen. Onder classici heerste onrust en weerstand tegen mensen die de kennis van de klassieke oudheid meer cultuurhistorisch aangeboden wilden zien; vertalingen konden daar een rol in spelen, uitpluizen van het Grieks en Latijn was niet per se nodig. Een Utrechtse hoogleraar in de klassieke talen blufte simpelweg door te bezweren dat ‘deze stap, het invoeren van vertaling bij het onderwijs, binnenkort zal worden gedaan’, met het argument dat Nederlandse classici in overgrote meerderheid principieel gekant waren tegen een dergelijk gebruik van vertalingen. ‘Echter, thans,’ beweerde deze W.J. Verdenius (1913-1998), ‘bemoeien zich anderen dan classici ermee.’ Een van die ‘anderen dan classici’ was Cals, die het gebruik van een goede Nederlandse vertaling beter vond dan leerlingen het hoofd te laten breken op ‘de taalkundige opgave’. Blijkbaar kon dat, goed bekend zijn met de grondtaal, na twee of drie jaar onderwijs in het Grieks bereikt worden, wierpen classici schamperend tegen. Zij wezen erop dat in vertalingen, ook in de beste, volgens hen essentiële dingen verloren gingen en dat deze nooit konden opwegen tegen de rijkdom van de bronteksten. Een opmerking van twee studenten in *De Tijd* van 5 maart 1958 – dat een vertaling per slot van rekening slechts zestig tot negentig procent van het origineel weergaf, iets dat zij op ongenoemde wijze hadden uitgerekend – werd met enig voorbehoud maar met een instemmende glimlach ontvangen. In de ogen van iemand als Verdenius bestond de goede vertaling doodeenvoudig niet.

Een brochure uit het jaar 1958 deed pas echt stof opwaaien. Die droeg de retorische titel *Is de Griekse literatuur vertaalbaar?* en moest bijdragen aan de discussie over de klassieke opleiding door de rol van vertalingen daarin te bespreken. In de praktijk werden juist allerlei argumenten tegen vertaling verzameld – centraal moest het ondubbelzinnige

doorgronden van het Grieks staan. Verdenius c.s. vonden het idee dat je teksten ook in goede vertaling kunt lezen vooral iets Amerikaans, iets dat voortkwam uit de ‘geest van de tijd’. Afkeurenswaardig in hun ogen waren stellingen als ‘de Bijbel lezen we ook in vertaling’, ‘je leert toch nooit goed Latijn en Grieks’, ‘in vertaling kun je de hele Homerus snel lezen’ en ‘het levert zeeën van tijd op voor andere vakken (een paar uur voor de natuurwetenschappen)’. Maar de feitelijke achtergrond van het debat had vooral met het onderwijs te maken. Opleiding stond voor deze groep classici in dienst van persoonlijkheidsvorming, met dien verstande dat die niet bereikt werd ‘door het luisteren naar tolken, maar slechts door directe confrontatie met persoonlijkheden’. Een flink aantal bestaande vertalingen werd onder het vergrootglas gelegd om de ergernis en teleurstelling bij het lezen ervan van ‘een objectieve ondergrond’ te voorzien. Vooral de prozavertaling moest het ontgelden, maar ook de poëtische vertaling kwam er bekaaid af. ‘De enige serieuze vertaling van poëzie is de metrische vertaling,’ stelde Verdenius, zich beroepende op Weijnsens *Kunst van het vertalen*. ‘De Griekse literatuur is ten enenmale onvertaalbaar’, werd eraan toegevoegd, waarbij cirkelredeneringen niet werden geschuwd. ‘Het feit alleen reeds, dat een dergelijke tragedie een stuk Griekse poëzie is,’ stelde een van hen over de Euripidesvertaling van de dichter Martinus Nijhoff, ‘impliceert voor een vertaling al de essentiële tekortkomingen die in de andere artikelen worden gereleveerd.’ Er waren ook mildere stemmen te horen. J.C. Kamerbeek (1907-1998) sprak zijn bewondering uit voor de vertalingen van J.H. Leopold, maar dat was een uitzondering, een dichter die ‘niet de mindere is van vele klassieken’. Leopolds vertalingen werden erkend als verrijkingen van de autochtone poëzie. Dat dit vertaaldebat niet op onvruchtbare bodem viel, of althans niet beperkt bleef tot de klassieken, blijkt uit een stellingname van Jan Greshoff in *Nieuw Vlaams Tijdschrift*:

Ieder bepaald gedicht is ondenkbaar zonder de taal waarin het geschreven werd. En iedere taal heeft zijn volstrekt eigen muziek en rythme. Bij het overbrengen van dat gedicht in een andere taal krijgt het een andere muziek, een ander rythme en verliest daardoor zijn zin en zijn bestaansrecht als gedicht. [...] Ik verwijt

vertalers alleen maar dat zij zich (dikwijls met oneindige toewijding, smaak, vindingskracht en liefde voor de poëzie), gedragen als tuinlieden, ervaren in hun vak, voor wie geen moeite te veel is om peren te oogsten van een kersenboom.

De uitspraak was negatief bedoeld, maar je kunt in deze peren van de kersenboom ook een treffend beeld zien voor het andere, het opener karakter van vertaling.

Onder hoogleraren waren ook tegengeluiden te horen. De Leidenaren S. Dresden (1914-2002)

en E.M. Uhlenbeck (1913-2003) waren gestruikeld over de uitspraak van Greshoff, maar hun eigenlijke kritiek gold vooral de brochure van de graeci. Het tweetal schreef een baanbrekend artikel in het tijdschrift *Museum*, getiteld 'De noodzaak van het vertalen'. Zij pareerden Greshoff door te zeggen dat vertalen een absurde onderneming wordt als onvertaalbaarheid de kracht van een natuurwet zou hebben. De hoogleraren Grieks kregen te horen dat als hun dichters en schrijvers werkelijk onvertaalbaar zouden zijn, ze er dan ook beter niet aan konden beginnen. De twee negeerden onover-

[VIGNET]

Duizend bommen en granaten

Toen in de herfst van 1959 het eerste nummer verscheen van het Franse striptijdschrift *Pilote*, was daar al een nulnummer aan voorafgegaan waarop de (volledig mannelijke) 'équipe Pilote' stond afgebeeld. Daaronder bevonden zich de scenarioschrijver René Goscinny (1926-1977) en de tekenaar Albert Uderzo (1927-2020). Wat vooral opviel was de massieve aandacht voor vliegtuigen en de wereld eromheen, geïnitieerd door de Luikse scenarist Jean-Michel Charlier (1924-1989), die de pilotenstrip *Buck Danny* op zijn naam had staan. Samen met Uderzo presenteerde hij nu *Tanguy et Laverdure*, de eerste

een serieuzere piloot bij de Franse luchtmacht dan de tweede. Charlier was een specialist op het gebied van de realistische strip; uit zijn koker komt ook de strip die in het Nederlands *Roodbaard* heet en in de wereld van de piraten speelt (getekend door Victor Hubinon). In het eerste nummer van *Pilote* werd door het tweetal Uderzo en Goscinny een nieuwe reeks gestart, die tot de succesvolste in de geschiedenis van de strip zou gaan behoren: *Astérix le Gaulois*. Alle voornoemde series werden na de dood van scenarist of tekenaar door anderen voortgezet; en alle series verschenen ook in het Nederlands in bladen als *Kuifje*,

Pep, *Eppo*, *Robbedoes* en *Wham!* Ze vormden een welkom tegenwicht tegen de grote hoeveelheid Amerikaanse stripverhalen waarmee de naoorlogse wereld overspoeld werd. Er waren verschillende vertalers bij betrokken; een aantal strips, vooral de succesvolle, verscheen dus in van elkaar verschillende vertalingen. Steeds meer bleek het om cultureel erfgoed te gaan. *Tanguy en Laverdure* verscheen vanaf 2014 in een gebonden complete editie, opnieuw ingekleurd en voor de nieuwe uitgaven opnieuw vertaald en geletterd [zie p. 653].

Vanaf 1961 had Dargaud de strips ook als album uitgegeven,

in België verspreid door uitgeverij Lombard. Toen de eerste Nederlandstalige editie (van deel 2) van het eerste Tanguyverhaal uitkwam werd als vertaler Harry Thomas vermeld, de bedenker van de smurfenrage. Later bleek dat in het album de vertaling en lettering gebruikt werden uit *Pep*, in 1965 gemaakt door een van de redacteurs van het in Nederland succesvolle blad. Ook *Pep* was gek op vliegtuigstrips, naast Tanguy ook *Dan Cooper*.

De editiegeschiedenis van de vertaalde strips is grillig te noemen. *Danger dans le ciel* (een verhaal van Tanguy & Laverdure) verscheen van maart 1961 tot januari 1962 in *Pilote* en in 1963 als album. Een vertaling in het Nederlands zag pas in 1971 het licht en wel als album (*Gevaar in de lucht*); later werd het verhaal nog een keer gepubliceerd in het weekblad *Eppo* (1983-1984) in een nieuwe vertaling en lettering. *Escadrille des Cigognes* (1962-1963) werd voor het album van 1964 ingekort; de ingekorte versie verscheen in 1966-1967 vertaald als ‘Spionnen en Sabotage’ in *Pep*, daarna nog als album (1970) en nog eens als feuilleton in *Eppo* (in 1984); in de integrale Nederlandse editie, waarin de lijntekeningen en kleuren gerestaureerd zijn, zijn de ontbrekende zes pagina’s uit de oorspronkelijke *Pilote*-versie toegevoegd in een vertaling van Hans van den Boom.

Strips verschenen in de Nederlanden aan de lopende band. De Franse sciencefictionstrip *Valérian*, geschreven door Pierre

Christin en getekend door Jean-Claude Mézières, beleefde in het Nederlands als *Ravian* samen met Laureline zijn avonturen in de 28e eeuw van onze jaartelling – ze waren zogenaamde tijdruimteagenten. *Pilote* startte met de serie in 1967, *Pep* in 1968; Dargaud, een Franse uitgever met een vestiging in Brussel, gaf in 1968 het eerste Nederlandstalige album uit: *De vierde dimensie*, het werk van een anoniem gebleven vertaler, vermoedelijk een redacteur van *Pep*. Voor de integrale editie (vanaf 2017 bij Dargaud Benelux) werd een nieuwe vertaling gemaakt door Studio Peter de Raaf.

Strips uit *Robbedoes* verschenen als album vooral bij uitgeverij Dupuis – *Robbedoes* bestond vanaf 1938 en verscheen voor het laatst in 2005. België gold als een paradijs voor de strip, waarbij voor nieuwe uitgaven niet alleen naar Frankrijk of de Verenigde Staten gekeken werd, maar ook naar talent in eigen land – Hergé werd de bekendste. Hergé was het pseudoniem van de Brusselaar Georges Prosper Remi (1907-1983), de tekenaar en scenarist van *Les Aventures de Tintin* ofwel *Kuifje*. Tintin startte als reeks in 1929 in *Le Petit Vingtième*, de jongerenbijlage van de katholieke krant *Le Vingtième Siècle*; het eerste Franstalige album kwam in 1930 uit en vanaf 1946 verschenen de Nederlandstalige albums (aan de lopende band als je alle herdrukken meetelt). *Kuifje* kun je intussen lezen in meer dan honderd talen en dialecten; tegen maart 2015

waren er wereldwijd in totaal meer dan 230 miljoen albums van verkocht.

De vertalers beschikten over veel fantasie, onder meer zichtbaar in de aanpassing van de beroemde krachttermen en tirades van kapitein Haddock: de krachtterm ‘tonnerre de Brest’ werd in de Nederlandse vertaling samengevoegd met de vertaling van ‘mille millions de mille sabords’, hetgeen de inmiddels ingeburgerde vertaling ‘duizend bommen en granaten’ opleverde. Ook de namen van personages vereisten creativiteit: Dupont et Dupond, in het Duits Schutze und Schulze, Thomson and Thompson in het Engels, Hernandez y Fernandez in het Spaans en Ar Bras/Ar Braz in het Bretons, heten in het Nederlands Jansen en Janssen.

De eerste Nederlandse *Kuifje* verscheen tussen 25 april en 2 september 1944 als feuilleton in *Het Laatste Nieuws* met als titel ‘De erfenis van kapitein Haddock’. De strip was eerder in het Frans verschenen in *Le Soir*. Marc F. Belloy verzorgde de Nederlandse vertaling en geldt als bedenker van de naam *Kuifje*. Uitgeverij Casterman liet het album in 1944 vertalen door François van der Drift; het verscheen in 1946 tegen de feestdagen onder de titel *Het geheim van de eenhoorn*. Vanaf de jaren zestig poetste Franke van de Weijer de ‘curieuze mengeling van Vlaams en archaisch Nederlands’ op en maakte vervolgens mee dat de figuur van *Kuifje* wereldwijd een begrip werd.

komelijk geachte barrières, zoals het volstrekt unieke van elke taal en de principiële en dus onoverkomelijke verschillen tussen talen onderling. In plaats daarvan deden ze een beroep op de filosoof Bergson, die een verschil maakte tussen de begrippen werkelijk en mogelijk: iets is pas mogelijk als het zich werkelijk heeft voorgedaan. Voor het vertalen betekende dit dat een vertaling, eenmaal gemaakt of aangetroffen, het principe van de onvertaalbaarheid in de praktijk per definitie logenstraft.

Dresden en Uhlenbeck vonden de brochure der graeci schadelijk. Met veel verve benadrukten ze het noodzakelijke, het honorabele en het waardevolle van vertalen en vertaling. Met een beroep op de Franse filosoof Maurice Blanchot (1907-2003) werd het idee bestreden dat de taal waaruit vertaald moest worden zo oneindig veel beeldender en concreter zou zijn dan de taal waarin je vertaalde: dat impliceerde volgens hen een onderschatting van de mogelijkheden die de taal waarin vertaald werd bood. Lang voor de moderne nadruk op de zichtbaarheid van de vertaler gingen zij er al van uit dat het specifieke van (‘iedere goede’) vertaling juist daarin gelegen was ‘dat de lezer niet alleen, maar wel in de eerste plaats met de vertaalde schrijver te maken heeft, in wie dan ook de vertaler doordringt en meeklinkt’.

Naar nieuwe kaders

Allengs kreeg het vertaalbestel meer vorm, zowel internationaal als in de Lage Landen. De UNESCO had in 1946 het beheer overgenomen van de *Index Translationum*, een in de jaren dertig door de Volkenbond opgezette database voor vertalingen. De organisatie richtte in 1953 tevens een internationale federatie van vertalers op, de FIT (Fédération Internationale des Traducteurs). Dat wederom leidde drie jaar later, op 22 februari 1956, tot de oprichting in het Amsterdamse Parkhotel van het Nederlands Genootschap van Vertalers. Aanwezig waren behalve destijds bekende boekvertalers veel onbekende zakelijke vertalers, onder wie de chefs van de vertaalbureaus van Philips, Organon en het ministerie van Buitenlandse Zaken.

Een jaar eerder, op 16 april 1955, was in Brussel de Belgische Kamer van Vertalers en Tolken opgericht, een vereniging zonder winstoogmerk, bedoeld om de belangen van vertalers en tolken in België te behartigen en erkenning te verkrijgen

voor de specifieke vaardigheden van deze beroepen. Actoren en gebruikers in de vertaalsector moesten warm gemaakt worden voor het belang van kwaliteit en gewezen op de verantwoordelijkheden die vertalers en tolken droegen. Uit onvrede over het niveau van vertalingen werd er, ook door de opdrachtgevers, steeds meer belang gehecht aan de kwaliteit van vertaalwerk, en dat leidde tot een bundeling van krachten. De vertaalsector had behoefte aan een betere organisatie, wat begin jaren zestig tevens zou leiden tot de inrichting van vertaalopleidingen, aanzetten tot wetenschappelijk onderzoek en fervente discussies over de financiële en sociale status van vertalers.

Het Nederlands Genootschap van Vertalers startte in 1956 een tijdschrift, *Van Taal tot Taal*, dat tot 1996 bleef bestaan om vervolgens over te gaan in het tijdschrift *Linguaan*. De jurist J.C.S. Warendorf (1902-1987), een Engelandvaarder en medeoprichter van de verzetskrant *Het Parool*, schreef samen met een aantal anderen het huishoudelijk reglement van het genootschap. Bijzonder actieve leden waren I.J. Citroen (1907-2001), het hoofd van de Philips Vertaaldienst in Hilversum die in 1957 tot secretaris werd benoemd, en Henri Methorst, tevens een voorman van de tolken. Citroen werd in 1959 ook secretaris-generaal van de FIT; hij werd geassisteerd door een andere Nederlander, Gerard Fritschy (1919-1999), die penningmeester werd. De laatste was een technisch-wetenschappelijk vertaler en polyglot die ook een open oog had voor literair vertalen. Van een scheiding tussen literaire en andere vertalers was aanvankelijk geen sprake, integendeel. Archieven zijn niet bewaard gebleven; Methorst tekende in 1996 de volgende herinnering op aan wat hij in het Parkhotel moet hebben gezegd:

Jullie, de kleine groep van literaire vertalers hebben de roem en de reputatie bij het publiek, de pers en de autoriteiten (al worden jullie in dit kleine taalgebiedje slecht betaald), terwijl jullie, de vele honderden technisch-wetenschappelijke collega's en chefs van vaak grote vertaaldiensten bij publiek en autoriteiten vrijwel onbekend zijn. Toch worden jullie door de enorme vertechnisering van de wereld steeds onmisbaarder; jullie zouden betere honoraria kunnen bedingen en dankzij je aantal voor erkenning kunnen vechten. Samen staan jullie – de literaire en de technische vertalers – oneindig sterker dan alleen; een vereniging moet beslist beide